

Araştırma Makalesi / (Research Paper)

GÜNEY TÜRKİSTAN ANDHOY BÖLGESİ TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE HALI TERİMLER

Nooryaghdi Noor¹

¹) Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Denizli
Elmek: nooryaghdi.noor90@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0001-9107-9380

Özet

Türkmenler yüzyıllardır Afganistan'da varlıklarını sürdürmektedir. Afganistan'ın kuzeyinde (Güney Türkistan) kalabalık olarak yaşayan Türkmenlerin bulunduğu bölgelerden biri de Faryab iline bağlı Andhoy bölgesidir. Andhoy bölgesindeki Türkmenler, geçimlerini hayvancılık, tarım, ticaret ve dokumacılık ile sağlamaktadırlar. Türkmenlerin gelirlerinin büyük bir kısmını sağlayan ve çoğunlukla kadınların emeğiyle üretilen halının geçmişi Milattan önceki dönemlere kadar uzanmaktadır. Geçmişten günümüze değerini kaybetmeyen Türkmen halılarının motifleri, desenleri, renkleri ve dokumada kullanılan aletler ile halı dokuma sürecindeki iş akışını ifadede kullanılan sözcükler, Türkmen halılarının söz varlığını zenginleştirmiştir. Lakin zamanında bu söz varlığının kayda geçirilmemesi, gelişen teknoloji, sosyal ve ticari ilişkiler nedeniyle Türkçe kelimelerin yerine yabancı kökenli kelimelerin kullanılmasına neden olmuştur. Özellikle halı türlerinin adlarının ticari kaygılarla değiştirilmesi, adlandırmada özden uzaklaşmaya sebep olmuştur. Çalışmayla, araştırmanın kapsamını oluşturan Andhoy bölgesindeki halıcılığa ait söz varlığının yazıya geçirilerek korunması amaçlanmıştır. Andhoy bölgesinden alan araştırması neticesinde tespit edilen doksan dokuz adet halıcılıkla ilgili terim üzerine köken ve oluşum bakımından değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca temalarına göre sınıflandırılan halı terimlerinin oluşturulmasında Türkçenin kelime yapma sisteminden nasıl yararlandığı üzerinde de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Halıcılık, Dokuma Terimleri, Halıcılık Söz Varlığı, Güney Türkistan, Türkmenler.

CARPET TERMS in TURKMEN of SOUTH TURKESTAN ANDHOY REGION

Abstract

Turkmens have existed in Afghanistan for centuries. One of the regions in the north of Afghanistan (South Turkistan) where Turkmens live in large numbers is the Andhoy region of Faryab province. Turkmens in the Andhoy region make their living through animal husbandry, agriculture, trade and carpet weaving. The carpet, which provides a large part of the Turkmen's income and is mostly produced by the labor of women, dates back to BC. The motifs, patterns, colors, threads and tools used in the weaving of Turkmen carpets, which have not lost their value from the past to the present, as well as the meticulousness in the workflow, have enriched the vocabulary of Turkmen carpets. However, the fact that the words were not recorded in time caused the use of foreign words instead of Turkish words due to developing technology, social and commercial relations. In particular, changing the names of carpet types with commercial concerns has led to a departure from the essence of naming. With this study, it is aimed to preserve the vocabulary of carpet weaving in the Andhoy region, which constitutes the scope limit of the research, by writing it down. It was determined that the vast majority of the 99 carpet terms obtained from the Andhoy region as a result of field research are Turkish, and Turkish terms are formed especially with verbs and verb groups. In the study, it was also emphasized how the word-making system of Turkish was utilized in the creation of carpet terms classified according to their themes.

Keywords: Carpeting, Terms of Weaving, Vocabulary of Carpeting, South Turkistan, Turkmens.

1. Giriş

Terim, belli bir konu, bilim, sanat alanındaki ya da meslekteki ilgili durumları, olayları ve varlıkları karşılayan özel ve belirli bir anlamı olan kelimedir. Türk Dil Kurumu'nca ise terim, "bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah" biçiminde tanımlanmıştır. Terimin, günlük dildeki kelimelerden ayrılan yönü de onun tek bir kavramı ve anlamı karşılamasıdır, yani çeşitli anlamları ifade eden bir kelimenin, terim olarak kullanıldığında tek bir kavramı ve anlamı karşıladığı görülmektedir (Eynel ve Demirel Kamanlı, 2024:807).

Dokumacılık ve halıcılık, Türkmenler arasında en yaygın ve ün kazanan mesleklerdendir. Bu mesleğin gelişimi sürecinde pek çok yeni sözcük ve terimin ortaya çıkmasıyla Türkmenlerin söz varlığı zenginleşmiştir.

Halıcılık ve dokumacılık Türk halkları arasında yaygın bir sanat ve meslektir. Bu sanatla en çok uğraşan ve halıcılık denince ilk aklı gelen Türk halkı, Türkmen Türkleridir. Afganistan'da da yapılan çalışmalara göre dokumacılık ve halıcılıkla en çok uğraşan Türk halklarından Türkmenlerdir (Aiden ve Eynel, 2023:161-198). Aynı şekilde diğer Türk halkları da halıcılıkla uğraşmakta ve bu sanata ilişkin çeşitli araştırmalarda bulunmaktadır. Bu halkların başında Türkiye Türkleri gelmektedir. Türkiye'de halı terimleri ile ilgili yapılan çalışmaların genellikle ağız çalışmaları içinde değerlendirildiği görülür. Ağızlar üzerine Türkiye'de yapılmış önemli çalışmalardan biri olan "Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü"nde birçok halı terimini bulmak mümkündür. Bursalı Oruç Aslan ve Emin Erdem Özbek (2018) tarafından hazırlanan "Demirci Halı Dokumacılığında Kullanılan Terimler ve Derleme Sözlüğündeki Yeri" adlı çalışma Demirci bölgesinde yer alan halı terimleri ile Derleme Sözlüğündeki söz varlığını karşılaştırılan bölgesel çalışmalardan biridir. Yine Feyza Tokat'ın (2014) hazırladığı "Denizli Ağzındaki El Dokumacılığı ile İlgili Terimler", Kudret Safa Gümüş ve Deniz Gümüş'ün (2016) hazırladığı "Türk Dokuma Sanatında Sözlük Denemesi: Aksaray-Taşpınar Halıları Sözlüğü Örneği" ile Songül Erdoğan (2021)'in temaları bakımından halıcılık terimlerini ele aldığı "Kırşehir Yöresinden Tespit Edilen Dokumacılık Terimleri (İsimler)" çalışmaları Türkiye'de halıcılık ve dokumacılık üzerine yapılmış çalışmalar olarak zikredilebilir. Bu çalışmalarda değinilen halı terimlerin anlamı, kullanımı ve işlevi bakımından Türkmen Türkçesindeki halı terimleriyle ortaklıklar bulunmakla birlikte bazı terimlerin adlandırılmasında farklılıklar da görülür.

Afganistan sahasında halı terimleri üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmaların genel ve yüzeysel olduğu görülür. Bunlar arasında zikredilebilecek Abdul Kerim Behmen'in "Türkmen Görünüşü Tarihinde" adlı eserinde, Türkmen halılarının tarihi ve halılarda işlenen motiflerin adları üzerine kısa bilgiler verilmiş; Muhammed Salih Rasekh Yıldırım'ın "The History and Culture of Turkmans" (Türkmenlerin Tarihi ve Kültürü) adlı eserinde Türkmen halıların tarihi, halıların türleri, halıların bölgelere ve Türkmen boylarına göre adlandırılması, boylara ait halıların kendilerine mahsus renkleri ve halı ile ilgili önemli çalışmalara dair bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Bölgede halı ve dokuma ile ilgili kaydedilen terimler bakımından Güney Türkistan Türkmen Türkçesinin söz varlığı alanında en kapsamlı ve tek çalışması olan Muhammed Salih Rasekh Yıldırım'ın "Ferheng-i Rasekh (Türkmençe- Farsça)" adlı eseri dikkat çeker. Söz konusu eserlerde genel hatlarıyla Güney Türkistan'da kullanılan halıcılık terimlerine yer verilmiş ancak Andhoy bölgesine ait halı ile ilgili kelimelere, terimlere ve halıcılıkla ilgili birçok söz varlığına ait dil malzemesi gözden kaçırılmıştır. Türkmenlerin yaşadığı tüm coğrafyada zengin bir halıcılık kültürünün devam ettirildiğini söylemek mümkündür. Titizlikle yürütülecek bölgesel çalışmalar birçok söz varlığını gün yüzüne çıkaracaktır. Çalışmayla Andhoy bölgesinde yaşayan Türkmen Türklerinin söz hazinesinde yer alan halıcılık terimleri tespit edilmiş ve bu alandaki eksiklik kapatılmaya çalışılmıştır.

Türkmen halılarının tarihi, milattan önceki dönemlere kadar uzanmakta olup, arkeolojik kazılar ve buluntular bu zanaatın ne kadar köklü bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Karı Kale bölgesinde yürütülen arkeolojik çalışmalar, günümüzden 3500 yıl öncesine ait Yomut desenli Türkmen halısına dair buluntulara işaret etmektedir (Behmen, 1997:116). 1947-1949 yılları arasında Sibiry'a'nın Altay Dağları'ndaki Pazırık Kurganı'nda Rus arkeoloğu Sergey İvanoviç Rudenko tarafından yürütülen arkeolojik kazılarda, MÖ 5. yüzyıla ait en eski halı keşfedilmiştir (Sarıyev, 2022:228). Yürütülen çalışmalar halıdaki desen ve motiflerin bugünkü Türkmen halılarındakilerle benzer olduğunu ortaya konulmuştur. Türkmen halıları üzerine ilk çalışma yapan ve 13. yüzyılda yaşamış olan İtalyan gezgin Marko Polo, Türkmen halıların inceliğinden ve güzel nakışlarından bahsetmiştir (Rasekh Yıldırım, 2015:120-121). Tarihçilerin ve arkeologların ortaya koyduğu bilgilere göre Türkmen dokuma sanatının tarihi çok eskilere dayandığı ve eskiden de çok gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Türkmen halısı, inceliği, güzel nakış ve desenleriyle dünyaca ünlü el sanatlarındandır.

Dokumacılık, Türkmenlerin çok eski zamanlardan itibaren kendilerine uğraşı edindiği, en revaçta olan mesleklerdendir.

Dokumacılık, dolayısıyla halıcılık, Türkmenlerin başlıca geçim kaynağıdır. Her Türkmen boyunun kendine özgü halı motifleri vardır. Bunun dışında kimi halılar adını üretildiği bölgeden ve satıldığı ticaret merkezlerinden de almaktadır, mesela; Mur (Merv) halısı, Andhoy halısı, Akça halısı, Devletabad halısı, Altıbölek halısı, Hocarovuşnai, Buharai, Pakistanı, Afgani bu kullanıma örnek teşkil etmektedir (Behmen, 1997:116-117; Rasekh Yıldırım, 2015:122).

Köklü bir geleneğe sahip olan Türkmen halılarına ait söz varlığının Güney Türkistan bölgesinde henüz yazıya geçirilmediği görülür. Türkmen Türklerinin kültürel miras unsurlarından biri olan halıcılığa ait söz varlığının yazıya geçirilerek korunması amacıyla yürütülen çalışmanın kapsam sınırını Andhoy bölgesinde kullanılan halıcılık terimleri oluşturmaktadır.

2. Yöntem

Çalışma Bölgesinin Özellikleri

Andhoy, Afganistan'ın Faryab iline bağlı, kuzeyi ve batısı Türkmenistan'la sınırdan bir Türk topluluğunun yaşadığı bölgedir. Andhoy bölgesi Hançaharbağ, Kurgan, Karamkul ve Andhoy ilçelerinden oluşmaktadır. Bölgede sadece Türkmen ve Özbek Türkleri yaşamaktadırlar. Bölgenin en kalabalık nüfusunu Türkmen Türkleri oluşturmaktadır. Yüzyıllardır bölgede varlıklarını sürdüren Türkmen Türklerinin geçim kaynağını hayvancılık, tarım, ticaret ve halıcılık oluşturmaktadır. Türkmen erkekleri hayvancılık ve tarımla uğraşırken, Türkmen kadınları halı dokuma ile meşguldürler. Halkın gelir kaynağının büyük kısmını dokuma oluşturmaktadır. Son dönemde yaşanan siyasi gelişmeler, Türkmen kızlarının halı dokuma işlerine yönelmesine neden olmuştur.

Verilerin Toplanması

Terimlerin tespitinde araştırma yöntem ve tekniklerinden doküman analizi ve alan/saha araştırması yöntemi kullanılmıştır. Alan araştırması esnasında kaynak kişilerle görüşme yapılmış, gözlemlerde bulunulmuştur. Aşağıda bilgileri verilen kişiler kaynak kişi olarak çalışmada yer almış, kaynak kişiye ait bilgi parantez içinde kısaltma hâlinde gösterilmiştir. Kısaltmaların kimi işaret ettiği, aşağıda isim bilgisinin yanında parantez içerisinde görülebilmektedir. Çalışmadaki kaynak kişiler aşağıdaki şekildedir:

➤ Hacıgül Noor (HAN), Yaş: 23, Bekar, Halıcı, Yer: Faryab ili, Andhoy bölgesi, Ganji Hane köyü.

➤ Hanifa Noor (HN), Yaş: 36, Evli, Halıcı, Yer: Faryab ili, Andhoy Bölgesi, Bagbustan köyü.

➤ İhsan Ullah Alımı (İHAL), Yaş: 26, Evli, Halı Tüccarı, Yer: Faryab ili Andhoy bölgesi, Mirabad köyü.

➤ Noruz (NU), Yaş: 57, Evli, Halıcı, Yer: Faryab ili, Andhoy bölgesi, Ganji Hane köyü.

➤ Noor Ullah Safari (NUS), Yaş: 28, Evli, Halı Tüccarı, Yer: Faryab ili, Andhoy bölgesi, Arabşah Törehan köyü.

➤ Rahmatullah Güreş (RG), Yaş: 35, Evli, Halıcı, Yer: Faryab, Andhoy bölgesi, Arabşah köyü.

Verilerin Değerlendirilmesi

Çalışmada bölgede tespit edilen ve temalarına göre sınıflandırılan terimlerin anlamı, hangi dile ait olduğu ve yapıları incelenmiştir. Çalışmayla, Güney Türkistan Andhoy bölgesi özelinde halıcılık terimlerinin türetilmesinde hangi yapıların kullanıldığı ve terimlerde yabancı unsurlardan yararlanıp yararlanılmadığı, yararlanıldıysa bunların hangi dilden alıntılandığı sorularına yanıt aranmıştır.

3. Andhoy Bölgesinden Belirlenen Halı Terimlere Yönelik Bulgular

3.1. Halıların Renk, Motif ve Desen Adlandırmaları

Türkmen halısı, Türkmen gelin ve kızlarının el emeğiyle dokunan, zengin motifler ve özgün tasarımlarıyla göze çarpan bir el dokuma türüdür. Bu el dokuması halılar, zengin kırmızı tonları, geometrik ve kadınların takılarını içeren desenleri ve belirgin motifleriyle tanınır. Türkmen halısının renkleri ve desenleri ait olduğu boyun özelliklerini yansıtır. Bir Türkmen halısının hangi bölgede veya hangi Türkmen boyu tarafından dokunduğunu anlamak için desen ve motiflerine bakmak yeterlidir.

Andhoy bölgesine ait halıların kendilerine özgü desen, renk ve motifleri vardır. Halı özellikleri, göllerde (toplarda), kenarlarda ve dokumanın diğer kısımlarında görülmektedir. Bölgede bu konuyla ilgili sekiz adet terim tespit edilmiştir. Tespit edilen sözcüklerin hepsi isim grubundan oluşmakta olup, neredeyse tamamı

Türkçedir. Arapça ve Farsça kökenli sadece birer sözcüğe rastlanmıştır. Tespit edilen terimler ve anlamları şunlardır:

âlem (الم) (HAN) (Ar., i.) Halı kilimi, halıda havlı dokumanın dağılmaması için, başlangıç ve bitim kısımlarında yapılan düz dokudur.

gıra (غیره) (MSRY) (T., i.) Halının kenar dokumasına verilen ad, halının kenarı.

göl (گول) (MSRY) (T., i.) Halının iç kısmında yer alan ve genellikle dairesel ya da altıgen şeklinde olan geniş göbek motifi, top.

halının hotazı (حالی نینگ خوتازی) (İHAL) (T. + T., bir. i.) Halı saçığının birkaç telinin bir arada düğümlenmesinden oluşan şekil, püskül.

halının yerligi (حالی نینگ یرلیگی) (T. + T., bir. i.) (RG) Halının zemini; halı motiflerinin üzerine dokunduğu, motiflerin dışında kalan “orta” olarak da adlandırılan kısım.

lebeki (لبه کی) (İHAL) (Far., i.) Halının kenarları.

sıymak (سېرماق) (HAN) (T., i.) Halının baş ve uç kısmında kilim dokusundan önce yer alan, aynı renkteki ipliklerden dokunan bölüm.

yerlik (یرلیک) (HN) (T., i.) Halının zemin rengi, halının zemini, ortası.

3.2. Halı Tezgâhı ve Halı Dokumada Kullanılan Alet, İp, Araç ve Gereç Adlandırmaları

Türkmen halılarının dokunma sürecinde en çok kullanılan malzemeler; yün, pamuk ve ipektir. Bunun dışında halı tezgâhı ve farklı aletler de halı dokuma esnasında kullanılmaktadır. Halı dokumada kullanılan iplerin, araç ve gereçlerin fonksiyonlarına ve kullanım yerlerine göre farklı adları vardır. Bu bağlamda yirmi iki adet terim tespit edilmiştir. Tespit edilen terimlerin hepsi isim grubundan oluşmakta olup çoğu Türkçedir. Arapça ve Farsça kökenli sadece beş tanesi sözcüğe rastlanmıştır. Tespit edilen terimler ve anlamları şöyledir:

argaç (آرغاچ) (T., i.) (üst argaç (اۆست آرغاچ) yani *niçe arğaç*, **ast argaç (آست آرغاچ)** yani *yoğzyn arğaç*) (HAN) Argaç, dokuma sırasında düğümleri sıkıştırmak için çözgü ipleri arasından enlemesine geçirilen ip, dokumalarda çözgü üzerine enliğine atılan ip, atkı.

ast argaç (آست آرغاچ) (T. + T., bir. i.) Alt atkı (kalın atkı), halının ilmeklerinin bir sırası bittikten sonra atkı ipliği, varangelen ağacı aşağıda iken çözgünün arasından geçirilerek düz bir şekilde çekilir ve kirkitle (tarak) sıkıştırılır.

üst argaç (اۆست آرغاچ) (T. + T., bir. i.) Üst atkı (ince atkı). Alt atkı atıldıktan sonra, varangelen ağacı yukarı kaldırılarak ince atkı çözgünün arasından geçirilir. Kirkitle ilmeklerin arasına yedirilerek kirkitle sıkıştırılır.

darak (داراق) (HAN) (T., i.) Tarak, dokumacılıkta atkı ipliğini sıkıştırmak için kullanılan, kolu ağaçtan ve dişleri demirden yapılmış dişli araç, dokuma tarağı.

dokma darak (دوقمه داراق) (HAN) (T. + T., bir. i.) → **darak**

dokma pıçak (دوقمه پېچاق) (HAN) (T. + T., bir. i.) Atılan ilmeği kesen bıçak, halı bıçağı.

dokma tahta (دوقمه تخته) (MSRY) (T. + Far., bir. i.) Yassı ağaç, dokuma esnasında halı dokuyanın üzerinde oturduğu yassı ağaç.

eriş (اریش) (HAN) (T., i.) Eriş, çözgü, dokuma tezgâhlarında uzunluğuna atılan ip.

âlem tahta (آلم تخته) (HAN) (Ar. + Far., bir. i.) Halıda ilmeklerin dağılmaması için, başlangıç kısmında atkıyla dar boyutta oluşturulan kilimden önce gelen dar boyuttaki uzun ince tahta.

galib (غالب) (HAN) (Ar., i.) Halı tezgâhı, halı dokumaya yarayan tezgâh. Bu tezgâh ikisi yanlamasına, ikisi enlemesine konulan dört adet ağaçtan oluşan kalıp.

gayçı (غایچی) (MSRY) (T., i.) Makas, halı ilmeklerinin ucunu kesen büyük makas.

gırındı (غیربندی) (HAN) (T., i.) Halı dokunurken yüzeyinden kesilen kısa iplik parçası.

güci (گۆجی) (HAN) (T., i.) Gücü veya gücü ağacı, dokuma tezgâhlarında çözgünün sarıldığı ağaç.

ig (ایگ) (RG) (T., i.) Yünü ipliğe dönüştüren ağaçtan yapılmış araç.

kese agaç (کسه آغاچ) (MSRY) (T. + T., bir. i.) Halı tezgâhının yanında yer alan iki ağaca verilen ad.

nusga (نسخه) (nuhsa (نخسه) - nakşa (نقشه)

(HAN) (Ar., i.) Halı motiflerini barındıran örnek kağıdı, motif kağıdı.

pıçak (پىچاق) → **dokma pıçak** (T., i.)

receyüp (ره جه يۆپ) (HAN) (Far. + T., bir. i.)

Halı kenarının düzgünlüğünü anlamak için yüzeyinden gerilen ip.

tartı (تارتى) (HAN) (T., i.) Varangelen ağacı,

çözgü iplerini germede kullanılan çubuk.

yanagaç (يان آغاچ) (MSRY) (T. + T., bir. i.) Halı

tezgâhının iki ucundaki dikey ağaç.

yumak (يۇماق) (HAN) (T., i.) Yuvarlak biçimde

sarılmış yün veya iplik.

yüp (يۆپ) (HAN) (T., i.) İp.

3.3. Halı Dokumada Kullanılan Teknik Özelliklere Ait Adlandırmalar-İş Akışını ve Usullerini Bildiren Söz Varlığı Unsurları

Türkmenler ve özellikle Türkmen kadınlarının büyük çoğunluğu, geçimlerini halı dokuyarak sağlamaktadır. Türkmen kadınları, halının kusursuz ve güzel olması için halı dokuma esnasında kullanılan tekniklere özen gösterirler. Halı dokuma ve iş akışına ait terminolojinin zenginliğiyle doğru orantılıdır. Bu bağlamda Andhoy bölgesinde otuz dokuz adet terim tespit edilmiştir. Büyük çoğunluğu fil grubundan oluşan terimler, Türkçe kökenlidir. Terimlerden beşi Farsça ve biri Arapçadır. Halı dokumada iş akış ve usullerini bildirdiği tespit edilen terimler şunlardır:

argaç al- (آرغاچ آلماق) (HAN) (T. + T., bir. f.)

Düğümlemleri sıkıştırmak için çözgülerin (eriş) arasından atkırı geçirmek.

argaç kak- (آرغاچ قاقماق) (HAN) (T. + T., bir. f.)

Atkı ipliğini sıkıştırmak, düğümleri sıkıştırmak için çözgülerin (eriş) arasından geçirilen atkırı halı tarağıyla çakmak.

boya- (بۇياماق) (İHAL) (T., f.) Kazanda

kaynatılan su ve doğal bitkisel boyalarla dokuma yününün renklendirilmesi, Türkmen halısının üretiminde en çok kullanılan yünün doğal bitkisel boyalarla renklendirme işidir.

basma (باسمه) (HAN) (T., i.) İnce atkırı

geçirilirken erişlerin üzerine basma işi, eriş esnek durumdayken alınan atkı.

burs et- (بۇرس اتمک) (İHAL) (Far. + T., bir. f.)

Halıyı yıkama esnasında makine veya uzun çubuk fırça ile halıyı fırçalamak.

çit- (چیتمک) (HAN) (T., f.) İlmek atmak.

çitim (چیتیم), (HAN) (T., i.) İlmek, halı

dokunurken atılan düğüm.

darakla- (داراقلاماق) (MSRY) (T., f.) Atkı ipliğini

sıkıştırmak, taraklamak.

doka- (دۇقماق) (MSRY) (T., f.) Dokumak, halı

dokuma işi.

dokmanı kes- (دۇقمانى كىسمک) (HAN) (T. + T.,

bir. f.) Halıyı kesmek, dokuma işi bittikten sonra halının saçaklarını kesip halıyı tezgâhtan ayırmak.

dokma goy- (دۇقمە غۇيماق) (NU) (T. + T., bir.

f.) Halıyı dokuma işine hazırlamak.

dokma yügürt- (دۇقمە يۇگۇرتمک) (NU) (T. + T.,

bir. f.) Halı dokuma tezgâhında uzunluğuna atılan ipleri (çözgü veya erişleri) sıralamak, halı tezgâhını dokuma işine hazırlamak.

dokma yügürdişlik (دۇقمە يۇگۇردىشلىك) (NU)

(T. + T., bir. i.) Halı dokuma tezgâhında uzunluğuna atılan ipleri sıralama işi.

egir- (اگیرمک) (İHAL) (T., f.) Eğirmek, bükmek,

yünü iğ ile büküp iplik durumuna getirmek.

eriş sag- (اریش ساغماق) (NU) (T. + T., bir. f.)

Halı dokuma tezgâhında uzunluğuna atılan ipleri germek.

älem kak- (آلم قاقماق) (HAN) (Ar. + T., bir. f.)

Halıda havlu dokumanın dağılmaması için, başlangıç ve bitim kısımlarında atkıyla kısa düz dokuma yapmak.

gayçı et- (غايچى اتمک) (İHAL) (T. + T., bir. f.)

Halı ilmeklerini aynı boyuta getirmenin yanı sıra halının renk ve motiflerini ortaya çıkarmak için ilmeklerin ucunu kesmek.

gı- (غىماق) (İHAL) (T., f.) → **gayçı et-** (غايچى اتمک)

gıdır- (غىدېرماق) (MSRY) (T., f.) Halı ilmeklerini

aynı boyutlara getirmek için ilmeklerin ucunu makineye veya bir kişiye büyük makasla kestirmek.

gırasarma (غبراسارمه) (HAN) (T. + T., bir. i.) Kenar örgüsü, halı yanlarının sağlam olması için, zemin renginde ve iki katlı ilmek ipliğiyle yanlara örülen dar şerit kısım.

gücile- (گۆجیله مک) (HAN) (T., f.) Halı dokurken çözgü ipliklerini gücü ağacına bağlamak.

halı kak- (حالی قاقماق) (İHAL) (T. + T., bir. f.) Halıyı toz topraktan temizlemek.

halı ser- (حالی سرمک) (İHAL) (T. + T., bir. f.) Halıyı kurutmak için asmak, misafirin ayak altına halı döşemek.

halı yu- (حالی یوماق) (İHAL) (T. + T., bir. f.) Halı yıkamak.

halı yuvumu (حالی یوومی) (İHAL) (T. + T., bir. i.) Halı yıkama işi.

ig egir- (ایگ اگیرمک) (RG) (T. + T., bir. f.) Yünü iş aracıyla ipliğe dönüştürmek.

il- (ایلمک) (HAN) (T., f.) İlmek.

in ber- (این برمک) (MSRY) (T. + T., bir. f.) Halının iki yanından içe doğru çekilmesi, halının yan kenarlarından eğrilmesi.

kak- (قاقماق) (HAN). (T., f.) Silkelemek, toz topraktan temizlemek için halıyı silkelemek.

keş al- (کش آلماق) (Far. + T., bir. f.) Çekmek, halı kenarlarının eğriliğini düzeltmek için halının kenarlarından çekme işi.

keş ur- (کش اورماق) (İHAL) (Far. + T., bir. f.) → **keş al-püvek bağla-** (پۆوک باغلاماق) (İHAL) (T. + T., bir. f.) Halının saçaklarını bağlamak.

sere (سره) (MSRY) Dört parmak genişliğinde halı dokuma durumu.

siyrmagını siyr- (سیرماغینی سیرماق) (HAN) (T. + T., bir. f.) Halının baş ve uç kısmında kilim dokusundan önce yer alan, aynı renkteki ipliklerden birkaç sıra ilmek geçirmek.

suma (سؤمه) (HAN) Varangeleni çekip erişleri gergin yaptıktan sonra geçirilen atkı işi.

süyüp çit- (سۆیپ چیتیمک) (HAN) (T. + T., bir. f.) Kalın iplikleri incelterek ilmek atmak.

şüşgerlik (ششگرلیک) (İHAL) (Far., i.) Halı yıkamacılığı, halı yıkama işi.

tekan (تکان) (İHAL) (Far., i.) Silkelemek, toz topraktan temizlemek için makineyle halıyı silkeleme işi.

yüp boya- (یۆپ بویاماق) (İHAL) (T. + T., bir. f.) İp boyamak, kazanda kaynatılan su ve doğal bitkisel boyalarla dokuma ipliğini renklendirmek.

3.4. Halı ve Halı Türlerinin Adlandırılması

Türkmen halılarının türlerine göre motifleri, kullanım amaçları, dokuma türü ve deseni bakımından farklı isimlerle adlandırıldığı görülür. Motiflerine göre adlandırılan halı türleri, bölgeye özgü desen ve motifleri, çevredeki doğal bitkiler ve kadınların takılarıyla eşleştirilen motifleri hatta belli bir kişi tarafından tasarlanan halı motiflerini kapsamaktadır. Halının evlerin zeminini kaplamak, üzerinde namaz kılmak, duvar süslemek, kapıyı örtmek gibi çeşitli amaçlarla kullanıldığı görülür. Türkmen halıları dokuma türüne göre yani dokuma sürecinde kalın ya da ince eğrilmiş iplerin kullanılması, halının sık ya da açık dokunmasına göre adlandırılmaktadır.

Andhoy bölgesinde halı türü adlandırmasına ait yirmi dört adet terim tespit edilmiştir. Tespit edilen terimlerin tamamı isim grubundan oluşmuştur. Büyük çoğunluğu Türkçe olan terimlerin beşi Farsça, dördü Arapça ve biri ise Fransızca kökenlidir. Beş alt başlık altında ele alınan bu terimler şu şekildedir:

3.4.1. Halı Adlandırmaları

dokma (دوقمه) (HAN) (T., i.) Halı, günümüzde okuryazar olmayan kişiler ve özellikle yaşlı kadınlar tarafından kullanılan halı anlamındaki terimdir.

halı (حالی) (NUS) (T., i.) Halı.

palas (پالاس) (HAN) (T., i.) Kaba halı, genelde gelin çeyizi olarak ve düğün masraflarına katkı sağlamak için dokunan halıya verilen ad.

3.4.2. Motiflerine Göre Halı Türleri

altıbölek halı (آلتی بۆلک حالی) (NUS) (T. + T., bir. i.) Andhoy bölgesindeki Altıbölek köyünde üretilen halı türü.

ak dokma (آق دوقمه) (HAN) (T. + T., bir. i.) → **Pakistan halı**

badamcık (بادامچىق) (MSRY) (*Far., i.*) Badem desenli bir tür halı.

balışt nakşa (بالشت نقشه) (NUS) (*Far. + Far., bir. i.*) Yastık desenli bir tür halı.

Buharai (بخاراى) (NUS) Halı türü, adını Özbekistan'ın tarihî şehirlerinden olan Buhara'dan alsa da bu adlandırma halının kökenini ifade etmez. Buhara'nın önemli bir ticaret merkezi olması sebebiyle bölgede bu halının yoğun olarak ticaretinin yapılmasına atıfta bulunmak için bu ad verilmiştir. Koyu kırmızı tonların hakim olduğu Türkmen Buharai halıları, "göl" olarak adlandırılan elmas şeklindeki karakteristik motifleri ile tanınır (Rasekh Yıldırım, 2015: 121).

çöpreng halı (چوب رنگ حالى) (HAN) (*Far. + Far. + T., bir. i.*) → **Pakistan halı**

halmämedî halı (خالمامدى حالى) (NUS) (*Ar. + Ar. + T., bir. i.*) Halının deseni, Hal Muhammet adlı halı taciri tarafından tasarlanan bir halı türü.

Pakistan halı (پاکستان حالى) (HAN) (*+ T., bir. i.*) Bir halı türüdür. Pakistandaki mülteci kamplarında Türkmenler tarafından üretilen halı türüdür.

3.4.3. Kullanım Amaçlarına Göre Halılar

cilt (جىلت) (HN) (*Ar., i.*) Dokunan dört köşeli çanta, Kuran'a özgü dokunan dört köşeli çanta.

çitme horcın (چیتمه خورجین) (HN) (*T. + Ar., bir. i.*) Duvara asılan çuval şeklindeki küçük halı türü.

çuval (چىوال) (HN) (*T., i.*) Ev kapılarına asmak için dokunmuş çuval biçimindeki halı türü.

girdi (گیردی) (HAN) (*T., i.*) Halı türü, uzun ve dar boyutta dokunan küçük halı.

kuran cilt (قرآن جىلت) (HN) (*Ar. + Ar., bir. i.*) → **cilt (جىلت)**

namazlık (نمازلىق) (NUS) (*Ar., i.*) Üzerinde namaz kılmak ya da duvara asmak için dokunmuş halı.

ocakbaşı (اوجاق باشى) (MSRY) (*T. + T., bir. i.*) Ocak yanında kullanılan ve serilen küçük halı türü.

kese çuval (كسه چىوال) (*T. + T., bir. i.*) → **çitme horcın**

3.4.4. Dokunma Türüne Göre Halılar

bilcik halı (بىلجىك حالى) (İHAL) (*T. + T., bir. i.*) Bircik atlı iplikten dokunan ince kırmızı halı.

maşatı (ماشاتى) (İHAL) Kalın bükülmüş yün iplik, kalın bükülmüş koyun yününden dokunan kaba halı türü.

merenüs halı (مره نؤس) (İHAL) (*Fr. + T., bir. i.*) Merinos ipinden dokunan, yağlı bir görünüme sahip, toz çeken kalın bir halı türü.

3.4.5. Desenine Göre Halılar

gendim nakşa (گندم نقشه) (NUS) (*Far. + Ar., bir. i.*) Buğday desenli bir tür halı.

zirhaki (زىرخاكى) (NUS) (*Far. + Far., bir. i.*) Zemin rengi toprak biçimindeki bir tür halı.

3.5. Diğer Adlandırmalar

Andhoy bölgesinde yukarıda anlatılan terimlerin dışında terim özelliğini kazanmış altı adet sözcük tespit edilmiştir. Terimlerin tamamı isim grubundan oluşmaktadır. Tespit edilen altı terimden üçü Türkçe ve üçü Farsçadır. Terimler ve anlamları şu şekildedir:

dokmaçı (دۇقماچى) (MSRY) (*T., i.*) Halı dokuma işiyle meşgul olan kişi.

dokmaçılık (دۇقماچىلىق) (MSRY) (*T., i.*) Dokuma sanatı, halı dokuma sanatı.

halıcılık (حالبچىلىق) (RG) (*T., i.*) Halıcılık, halı dokuma sanatı, halıcılık mesleği.

rengmal (رنگمال) (İHAL) (*Far., i.*) Boyacı, boyama yapan kişi, kazanda kaynatılan su ve doğal bitkisel boya ile dokuma ipliğini renklendirme işiyle meşgul olan kişi.

rengmallık (رنگمال لىق) (İHAL) (*Far., i.*) Boyacılık, halı ipliklerini boyama sanatı.

rifugar (رىفۇگەر) (MSRY) (*Far., i.*) Halı delikleri ve çatlaklarını tamir eden kişi.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmada Afganistan'ın Faryab iline bağlı Andhoy bölgesinde halı ile ilgili 99 terim derlenmiştir. Tespit edilen terimler temalarına göre değerlendirilmiştir.

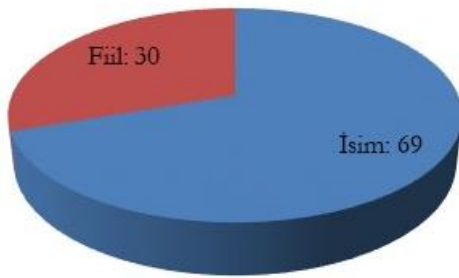
Bu terimlerden 8'i halıların renk, motif ve desenine göre, 22'si halının tezgâhı ve halı dokumada kullanılan alet, ip, araç ve gerece göre, 39'u halı dokumada kullanılan tekniğe ve iş akışına göre, 24'ü halı türlerine göre ve 6'sı halıcılık mesleğine göre adlandırılmıştır.

Araştırmada tespit edilen Türkçe terimlerden 35'i basit, 32'si birleşik, 2'si Türkçe + Farsça ve Türkçe + Arapça birleşik sözcüklerden oluşmuştur (Şekil 1).

Şekil 1. Tespit edilen terimlerin Türkçe, Arapça ve Farsça Basit ve Birleşik Sözcüklerden Oluşum Şeklidir.

Ayrıca 7 adet Farsça basit sözcüğe, 8 adet Farsça-Türkçe, Farsça- Farsça ve Farsça- Arapça birleşik sözcüğe, 5 tane Arapça basit sözcüğe, 4 tane Arapça-Türkçe, Arapça- Farsça ve Arapça- Arapça birleşik sözcüğe ve 1 tane de Fransızca-Türkçe birleşik sözcüğe rastlanmıştır. Tespit edilen terimlerden 69'ü isim ve 30'u ise fiildir (Şekil 2). Fiiller tamamen Türkçe kökenlidir. Farsça ve Arapça kökenli kelimelere ise isim grubunda rastlanılmıştır. Halı dokumada iş akışını bildiren terimlerin çoğunlukla fiil türünde olduğu görülmüştür.

Şekil 2. Tespit Edilen Terimlerin 69'ü İsimden ve 30'u Fiillerden Oluşma Şeklidir.

Andhoy bölgesinde halı terimleri oluşturulurken Türkçenin kelime yapma sisteminden yararlanılmıştır. Tespit ettiğimiz halı terimleri oluşturulurken yardımcı eylemle oluşmuş birleşik eylemlerden, sıfat ve isim tamlamaları ile "+IIK+, +çI+, +cIK+, +çIIIk+, +IA-, -Im+; -t-, -İş-, -dİr-; -mAk+, -mA+, -Ip" türetme eklerinden sıklıkla yararlanılmıştır.

Türkmenlerin köklü ve zengin bir halı sanatına sahip olmaları, çok eskiden beri dokuma işiyle uğraşmaları, dokuma esnasında iş akışına özen göstermeleri, dokumada araç ve gereçlerin kullanımında titiz olmaları, aynı zamanda halıda işlenen her bir motif, desen, figür, nakış ve renklerin bir anlam taşıması, dokuma alanında büyük oranda Türkçe sözcüklerin kullanılmasını ve bu terimlerin günümüzde de korunmasını sağlamıştır. Ancak sosyal ve ticari ilişkiler ve gelişen teknoloji halı yıkama, temizleme ve halı ilmeklerini aynı boyuta getirme gibi birçok teknik terimde özellikle de halı türlerinin adlandırmasında Pakistan halı, Buharai gibi birçok Farsça ve Arapça sözcüğün dile girmesine neden olmuştur. Bunlardan "Pakistan halı" adlandırması, onun Pakistanlılar tarafından üretildiği anlamına gelmez. Pakistandaki mülteci kamplarında üretilen Türkmen halılarının diğer ülkelere Pakistan üzerinden ihrac edilmesi ve bu yüzden dünyada Pakistan halısı olarak tanınmasına ilişkin bir gerçeği ortaya koyar. Ayrıca Pakistan'da Türkmen halılarının üretilmesi 1980'li yıllardan sonra başladığı düşünüldüğünde, 1980 ve 1990'lı yıllarda Afganistan'da iç savaş sürerken binlerce Türkmen ailesinin Pakistan'a göç etmesi ve geçimlerini sağladıkları halı dokumacılığı sanatını bu bölgeye taşımaları Türkmen göçlerinin bölgenin sosyal hayatına etkisini halı terimleri üzerinden göstermesi bakımından değerlidir.

Güney Türkistan bölgesinin başlıca geçim kaynaklarından birini oluşturan halıcılığa ilişkin ciddi bir söz varlığı olduğu muhakkaktır. Andhoy bölgesiyle sınırlandırılan çalışma diğer bölgeler açısından da bir örnek oluşturacak, yapılacak yeni çalışmalarla bu bölgedeki zengin halıcılık terimleri bir miras olarak geleceğe aktarılabilir.

Kaynaklar

- Aiden, F., Eynel, S., 2023. *Güney Türkistan'daki Özbek Türkçesiyle Yazılmış Eserler Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*. Yeşil Kayın Yayınları, ISBN: 978-625-99638-2-2, Sayfa: 161-198, Ankara.
- Aslan, B. O., Özbek, E. E., 2018. Demirci halı dokumacılığında kullanılan terimler ve Derleme Sözlüğü'ndeki yeri. *SEFAD*, 39: 65-72.
- Behmen, A. K., 1997. *Türkmen Görünüşü Tarihinde*. Mezar-ı Şerif.
- Erdoğan, S., 2021. Kırşehir Yöresinden tespit edilen dokumacılık terimleri (isimler). *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 50: 69-93.

- Eynel, S., Demirel Kamanlı, E., 2024. Türklerin dinî terim oluşturma yöntemleri: TIEM 73 ve Özbek Türkçesi Kur'an tefsiri örnekleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3: 803-819.
- Gümüş, K. S., Gümüş, D., 2016. Türk dokuma sanatında sözlük denemesi: Aksaray-Taşpınar Halıları Sözlüğü örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 55: 560-572.
- Kıyasova, G., Geldimirov, A., Durdıyev, H., 2016. *Türkmen Dilinin Düşündürüşli Sözlüğü I- II*. Türkmen Devlet Neşriyat Gulluğı, Aşkabat.
- Rasekh, M. S., 2007. *Ferbeng-i Rasekh (Türkmençe- Farsça) Sözlük*. Sınır ve Kabileler Bakanlığı Yayını, Kabil.
- Rasekh Yıldırım, M. S., 2015. *The History and Culture of Turkmenians*. Elezher Yayınları, Mazar-i- Sharif, Afganistan.
- Sarıyev, B., 2022. Türkmenistan'da milli birliğin etno-sembolik kaynağı olarak halı ve motifleri. *Arş Dergisi*, 20-21: 227-239.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., Eker, S., 1995. *Türkmençe- Türkçe Sözlük*. Şafak Matbaacılık, Ankara.
- Tokat, F., 2014. Denizli ağızındaki el dokumacılığı ile ilgili terimler. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2 (4): 171-196.